

КОЛЕКЦІЯ ВЕРБ (*SALIX L.*) НАЦІОНАЛЬНОГО БОТАНІЧНОГО САДУ ім. М.М. ГРИШКА НАН УКРАЇНИ

Викладено історію і перспективи розвитку колекції верб НБС ім. М.М. Гришка НАН України. Нині вона налічує 45 видів, форм та гібридів.

З архівних джерел відомо, що формування колекції декоративних верб у Центральному республіканському ботанічному саду АН УРСР (нині Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України) розпочалося у 1960 р. Згідно з архівними матеріалами тоді у розсаднику, розташованому біля колекції витких рослин, було висаджено 69 видів і різновидів та 46 міжвидових гібридів цього роду.

Слід зазначити, що перші посадки верб були передбачені ще у 1944 р. у проекті повоєнного відновлення ботанічного саду канд. біол. наук О.Л. Липи. У пояснювальній записці до нього, датованій 1945 р., зазначається: "...по речке до раздела "Крым" возле Омелютинской улицы обсаживаются влаголюбивыми деревьями и кустарниками. В первую очередь будет широко представлено семейство ивовых...". Зазвичай насадження створювалися з аборигенних видів верб та їхніх декоративних культиварів (*Salix alba L.*, *S. alba 'Vitellina pendula'*, *S. caprea L.*, *S. caprea 'Pendula'*, *S. cinerea L.*, *S. acutifolia Willd.*, *S. fragilis L.*), які у 50-х роках було доповнено рослинами з Кавказу (*S. caucasica Anderss.* та *S. caprea*). Окремі екземпляри деяких видів зростали на природно-географічних ділянках саду, таких як "Крейдяний бір", "Грабова діброва", "Західна діброва", "Середня Азія" (назви окремих ділянок наведено відповідно до тогочасного найменування).

© Ю.М. КРУГЛЯК, Н.Ф. МІНЧЕНКО, О.М. ГОРЕЛОВ, 2009

Як бачимо, відведеної ділянки з метою формування колекції на той період ще не було. Вербви висаджували поодинокими рослинами або невеликими групами у тих місцях саду, які відповідали їхнім екологічним вимогам, та створювали певний декоративний ефект.

Враховуючи зростаючий науковий інтерес, значний декоративний потенціал та господарське значення верб, було прийняте рішення про створення колекції цих рослин. Посадковим матеріалом забезпечили ГБС АН СРСР (Москва), Московський та Ростовський державні університети, Ташкентський і Нікітський ботанічні сади, Тростянецька дослідна станція (Сумська обл.), Тростянецький дендропарк (Чернігівська обл.), Голосіївський дендропарк (Київ), Сіверський ліспромгосп (Калінінська обл.) та інші ботанічні установи Радянського Союзу. Значна кількість видів та гібридів були залучені з колекції академіка В.М. Сукачова. Особливу цінність колекції становили верби, отримані з ботанічного саду Пекіна — так звані китайські верби (*S. purpurea 'Stipularis'*, *S. matsudana Koidz.*, *S. matsudana 'Umbraculifera'*, *S. matsudana 'Tortuosa'*, *S. babylonica L.*). Залучення видів рослин з різних ботаніко-географічних зон проводили для вивчення адаптаційних можливостей, біологічних та екологічних особливостей, перспектив використання верб, оскільки це відповідає основному напрямку наукової діяльності ботанічного

саду [3]. Друге значне поповнення колекції верб (на 40 видів) відбулося у 1961 та 1962 роках.

Подальше збільшення таксономічного складу колекції стримував розмір відведеної території. У березні 1976 р. у наказі керівництва ЦРБС "Про затвердження реконструкції та удосконалення експозиційних ділянок" та схваленому Вченою радою проєкті було визначене інше місце для розташування колекції — улоговина біля Видубицького монастиря, відома під назвою "Волога долина". Наступного року більшість екземплярів колекційного фонду, які збереглися на той час, під керівництвом канд. с-г. наук Н.Ф. Мінченко були перенесені у "Вологу долину", едафічні та мікрокліматичні умови якої більше відповідали екологічним вимогам верб. Ця ділянка розміщена на південно-східному схилі Видубицької балки, що є підніжжям крутого схилу правого берега Дніпра. Зі сходу вона обмежена територією Видубицького монастиря, на півночі межує з колекцією дубів, глодів та сиригарієм, на південному заході — з колекцією розоцвітих, на півдні — з хвойними. Загальна площа ділянки на даний період становить 1,8 га. Її мікроклімат характеризується підвищеною вологістю ґрунту й повітря, достатнім освітленням, а різноманітність рельєфу (поєднання улоговин з рівнинними ділянками, плавні контури схилів), доповненого перспективними панорамами лівого берега Дніпра та виразністю і гармонійністю архітектури Видубицького монастиря, робить цю частину Ботанічного саду однією з найбільш мальовничих та привабливих для відвідувачів.

Тоді ж почав формуватися сучасний таксономічний склад нової колекції верб, яка спочатку нараховувала 10 видів, 6 культурарів і 8 гібридів, найперспективніших для наукових досліджень та подальшого господарського використання. До кінця 1970-х років колекція зусиллями куратора ст. наук співр. Н.Ф. Мінченко, її поміч-

ниці мол. наук. співр. Т.В. Діденко та інших співробітників відділу дендрології та паркознавства поповнилася 18 видами та 5 формами, отриманими з ботанічних установ і відібраними з природних місцезростань під час експедиційних досліджень.

На жаль, не всі зібрані таксони вдалося зберегти до нині. Серед об'єктивних причин головною є невідповідність кліматичних умов Києва (особливо в екстремальні роки з морозною зимою або спекотним посушливим літом) екологічним вимогам інтродукованих видів, зокрема з південних районів Європи, Далекого Сходу та окремих районів Середньої Азії. Слід зазначити, що більшість видів верб досить успішно адаптувалися до кліматичних умов Північного Лісостепу України, що доводить їхню високу екологічну пластичність та обґрунтовує необхідність і перспективність подальших інтродукційних досліджень. Недостатнє матеріально-технічне та кадрове забезпечення у 90-ті роки не дало змоги проводити весь комплекс робіт з догляду за рослинами колекції, що також зумовило зменшення її таксономічного складу. Нині відбувається поповнення колекції новими таксонами.

На сьогоднішній день колекція верб НБС налічує 45 таксонів, зокрема:

- види — *S. acutifolia*, *S. alba*, *S. adenophylla* Hook., *S. alata* Rar. ex Stschegl., *S. argyracea* E. Wolf, *S. caprea*, *S. capusii* Franch., *S. caspica* Pall., *S. cinerea*, *S. elaeagnos* Wimm., *S. fragilis*, *S. hastata* L., *S. integra* Thunb., *S. kangensis* Nakai, *S. lucida* Muhl., *S. matsudana* Koidz., *S. myrsinifolia* Salisb., *S. pentandra* L., *S. pierotii* Miq., *S. purpurea* L., *S. tenuifolia* Turcz.;

- культурари — *S. acutifolia* 'Tataricum', *S. alba* 'Vitellina pendula', *S. alba* 'Vitellina pyramidalis', *S. alba* 'Splendens', *S. alba* 'Факел', *S. caprea* 'Repens', *S. fragilis* 'Bullata', *S. matsudana* 'Tortuosa', *S. purpurea* 'Angustifolia', *S. purpurea* 'Gracilis', *S. purpurea* 'Buzulukensis';

● гібриди — *S. × blanda* Anders., *S. caspica × caprea*, *S. caspica × purpurea*, *S. integra × acutifolia*, *S. matsudana* 'Tortuosa' × *babylonica*, *S. × mollissima*, *S. purpurea × caspica*, *S. purpurea × viminalis*, *S. purpurea × viminalis × caprea*, *S. purpurea × viminalis × cinerea*, *S. × smithiana* Willd., *S. viminalis × acutifolia*, *S. viminalis × purpurea*.

В існуючій композиції колекції, запропонованій розробниками вищезгаданого проекту 1972 р., можна виділити окремі частини: декоративні верби (нижня партерна частина), господарсько-цінні верби (центральна частина), ділянка гібридних верб селекції акад. В.М. Сукачова (нижня частина Видубицької балки). Таке планування території збереглося здебільшого і нині, оскільки дає змогу досить вдало поєднувати високі декоративні та інші господарсько-цінні властивості верб.

Верби, представлені в колекції, мають широкий спектр застосування в різних галузях народного господарства: лісівництві, фітомеліорації, целюлозно-паперовій, меблевій, шкіряній, косметичній промисловості. У лісівництві верба використовується як супутня порода або як основна у дуже вологих умовах місцезростання.

Насадження верби гостролистої (*S. acutifolia*) у південних регіонах традиційно створюють для закріплення рухомих пісків. На нашу думку, дуже перспективними у цьому напрямі є верба каспійська (*S. caspica*) та отриманий у НБС гібрид від схрещування цієї верби з вербою гостролистою. Ці та інші верби можна також використовувати для закріплення берегів водойм, ярів, крутосхилів, териконів тощо. У меблевій промисловості з верби виготовляють як окремі елементи, так і цілі меблі. Враховуючи дедалі зростаючий попит на такі меблі та інші плетені вироби, актуальним є створення вербових плантацій. Крім середовищезахисної функції, ці плантації матимуть суттєве економічне та соціальне значення як джерело розвитку місцевої промисловості. Високий вміст танінів у корі

верб традиційно зумовлює їх використання для обробки шкіри тварин. Також верби мають цінне значення як кормові рослини. Забезпечуючи бджіл першим нектаром і пилком, ці рослини є незамінними ранньовесняними медоносами. Дедалі ширше застосовують верби як джерело природної сировини для медичної промисловості. Так, основною діючою речовиною "Аспірину" є саліцилова кислота, вперше отримана з кори верб.

Існує багато декоративних форм, які можна використовувати в озелененні. На особливу увагу серед зразків колекції у цьому відношенні заслуговує гібрид між вербою Матсуди 'Звивистою' та в. вавилонською (*S. matsudana* 'Tortuosa' × *S. babylonica*). Він був привезений до Києва акад. А.М. Гродзінським з Чехії у 1980 р. Нині це дерево 12 м заввишки, з жовтими, звивистими, спадаючими гілками (плакуча форма крони), які разом з видовжено-ланцетним, покрученим листям надають кроні ажурного вигляду. Подальший пошук декоративних верб, крім традиційного поповнення асортименту новими видами, відбуватиметься шляхом штучної гібридизації або відбору у природі верб з оригінальною формою крони (пірамідальною, кулястою, плакучою тощо), забарвленням листків та пагонів, особливостями цвітіння (переважно раннього, рясного та яскравого), пошуку мініатюрних форм. На нашу думку, верби, як і раніше, будуть незамінними в оформленні "східних" садів та водойм, гармонійно поєднуючись з камінням і малими архітектурними формами.

Ураховуючи швидкі темпи накопичення біомаси, верби визначені як пріоритетні серед деревних рослин у державній програмі "Біопаливо" [2]. Метою цієї програми є пошук нових видів палива для альтернативних відновлюваних джерел енергетики. Відомо, що окремі види та гібриди верб здатні в оптимальних умовах щорічно давати від 25 до 40 т сирової речовини на 1 га. На базі існуючої колекції відділу дендрології та пар-

кознавства НБС проводяться роботи зі створення міжвидових гібридів верб з високою продуктивністю. Попередні результати засвідчили, що максимальною швидкістю росту характеризуються гібриди верб козячої, прутювидної та пурпурової.

Отже, колекція верб НБС є однією з найбільших в Україні. Сьогодні на її базі досліджують біологічні та екологічні особливості аборигенних та інтродукованих видів верб, розробляють перспективний асортимент для використання цих цікавих і корисних рослин у традиційних та нових напрямках, проводять широкі селекційні роботи зі створення нових гібридів для потреб енергетики, озеленення, фітомеліорації та інших галузей господарства. Завдяки напруженій щоденній праці помічника куратора, провідного інженера Н.Д. Дідусенко ця ділянка залишається однією з найпривабливіших у НБС в усі пори року [3].

1. *Дендрофлора України*. Дикорослі й культивовані дерева і кущі. Покритонасінні. Ч. 1. / М.А. Кохно, Л.І. Пархоменко, А.У. Зарубенко та ін.; за ред. М.А. Кохна. — К.: Фітосоціоцентр, 2002. — 448 с.

2. *Кругляк Ю.М.* Перспективи розширення асортименту верб у Поліссі та Лісостепу України //

Інтродукція рослин на початку ХХІ ст. Матеріали міжнар. наук. конф. (до 120-річчя з дня народження академіка М.І. Вавилова). — К.: Фітосоціоцентр, 2007. — С. 117–120.

3. *Сад над Славутичем* / Отв. ред. Т.М. Червченко. — К.: Свенас, 1993. — 192 с.

Рекомендував до друку С.І. Кузнецов

Ю.М. Кругляк, Н.Ф. Минченко, А.М. Горелов

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко НАН Украины, Украина, г. Киев

КОЛЛЕКЦИЯ ИВ (*SALIX L.*) НАЦИОНАЛЬНОГО БОТАНИЧЕСКОГО САДА им. Н.Н. ГРИШКО НАН УКРАИНЫ

Изложена история и перспективы развития коллекции ив НБС им. Н.Н. Гришко НАН Украины. Ныне она насчитывает 45 видов, форм и гибридов.

Yu.M. Kruglyak, N.F. Minchenko, O.M. Gorelov

M.M. Gryshko National Botanical Gardens, National Academy of Sciences of Ukraine, Ukraine, Kyiv

THE COLLECTION OF WILLOWS (*SALIX L.*) OF M.M. GRYSHKO NATIONAL BOTANICAL GARDENS OF THE NAS OF UKRAINE

The history of creation and perspectives of the development of willows collection in M.M. Gryshko National Botanical Gardens are given. At present time it includes 45 species, forms and hybrids.